

Листи до редакції

ДЕЯКІ ПРИМІТКИ ДО РЕЦЕНЗІЇ С.О. ПАВЛЕНКА¹ НА КНИГУ В.М. ПОЛОВЦЯ «СПОГАДИ»²

Видання заслуговує на увагу не лише тому, що його автор обіймав посаду секретаря Чернігівського обкому компартії України упродовж тридцяти років і цим цікавий. У «Спогадах» є головне – відтворення життя України і нашого краю за понад сімдесят років радянської влади. Рецензент зробив глибокий аналіз твору. Тим не менше, виникло бажання зробити примітки до деяких тез, що містяться у рецензії.

Про партійну номенклатуру. Ще за часів Леніна вона створювалась із людей, відданих справі більшовиків. У передмісті Парижу Лонжюмо в 1911 році було відкрито перший учбовий заклад РСДРП для підготовки партійних кадрів з робітників. Селян Ленін недолюблював. У перші роки радянської влади відкрилися Комуністичний університет імені Я. Свердлова, курси агітаторів-інструкторів при ВЦВК, Вища школа пропагандистів імені Я. Свердлова. У 1935 році університет перетворений на Вищу школу пропагандистів при ЦК ВКП(б) імені Я. Свердлова. З 1939 року – Вища партійна школа при ЦК ВКП(б). Ближче до нашого часу, в 1978 році, Вищу партшколу об'єднали з Академією суспільних наук і Заочною вищою партшколою за назвою Академія суспільних наук при ЦК КПРС, яку в 1972 році закінчив Володимир Михайлович Половець.

На партійних керівних посадах були вихідці з робітників і селян з різним рівнем освіти. Приклад Чернігівської області. У 1921 році існував губком партії на чолі з Олександром Одинцовим. Він закінчив Чернігівську духовну семінарію і Київський комерційний інститут. Павло Маркітан, перший секретар обкому після створення Чернігівської області, крім церковно-приходської школи ніде не навчався. Олексій Федоров пройшов лише шестимісячні курси техніків навчального комбінату управління залізничного транспорту в Чернігові. Михайло Кузнецов закінчив школу радянського і партійного будівництва і керував обкомом у 1943–1948 рр. Порфір Куманьок мав освіту в обсязі семирічної трудової школи, але в 1938 році служив прокурором у Сумській області. Тільки у 1945–1948 рр. – слухач ВПШ при ЦК ВКП(б). Василь Марків закінчив Ленінградський комуністичний університет, а Михайло Рогинець – два курси хіміко-технологічного інституту і курси перепідготовки при ЦК КПРС. На початку 1960-х років підбір номенклатурних кадрів став іншим. Оскільки Чернігівщина була і є краєм аграрним, то на посаду першого секретаря обкому отримали призначення у різні роки Петро Дорошенко, Микола Борисенко, Микола Уманець і Леонід Палажченко з вищою сільськогосподарською освітою. Останній навіть мав вчений ступінь кандидата економічних наук і звання Герой Соціалістичної Праці.

Якщо партієць високого рангу у чомусь согрішив, його не викидали за борт номенклатурного човна і не відбирали партійного квитка. У крайньому випадку переводили на господарську роботу. Так було з Михайлом Кузнецовим за романічні стосунки з дружиною високопосадовця. Під час здачі в експлуатацію нового будинку театру імені Т. Г. Шевченка виявилось, що на люстру в глядацькій залі витрачено величезні гроші, не передбачені кошторисом. Прояви корупції (хоча тоді такого слова не знали). Звинуватили в цьому Куманька. З обкому він пішов на посаду голови виконкому Чернігівської облради, а потім – до Київського раднаргоспу. Петро Дорошенко керував обкомом у той час, коли будувався стадіон імені Гагаріна у Чернігові. Знову непорозуміння з грошима, і першого секретаря перевели до Одеського сільського обкому партії, потім до Кіровоградського і врешті решт він шість років працював міністром сільського господарства УРСР, до виходу на пенсію. Інколи «штрафників» кидали на підйом культури і мистецтва. Один із них, який працював в апараті обкому, отримав посаду директора театру. По-хамськи поводився з гастролюючими акторами, і своїми теж.

¹ Павленко С.О. Номенклатурне буття у спогадах очевидця-літописця. *Сіверянський літопис*. 2023. №2. С. 153–157.

² Половець В.М. Спогади. Чернігів: Десна, 2021. 332 с. URL: <http://siver-litopis.cn.ua/tab/polovec/Memories.pdf>.

Театральний репертуар. Початок 1970-х років. Читальний зал обласної універсальної наукової бібліотеки, що розміщався тоді на території Єлецького монастиря, часто відвідувала Людмила Табурянська – завідувачка літературної частини театру імені Т.Г. Шевченка, з бажанням відшукати цікаві п'єси. Одного разу вона не витримала: «Скажіть, будь ласка, як може працювати український музично-драматичний театр, якщо йому забороняють зрати вистави українською мовою? От сиджу тут у вас і шукаю невідомо що!» Справа в тім, що в 1970 році видано наказ про захист дисертацій лише російською мовою. У 1972 році партійні органи заборонили відзначати ювілей Івана Котляревського в Полтаві. У 1973 – ювілей поеми «Енеїда» цього ж класика української літератури. А партійні чиновники від культури і мистецтва у Чернігові не забарилися зі своїми циркулярами. Багато десятиріч шевченківці грали «Циганку Азу» Михайла Старицького – дуже драматичну і трагічну історію любові, яку не забороняли.

Репертуарна політика будь-якого театру в радянські часи залежала від художньої ради, яка складалася зі спеціально призначених діячів культури, представників партійних і державних органів. Перед ними ставилося завдання розглянути прем'єрну виставу з точки зору її художньої цінності у відповідності з ідеологічними нормами. Художня рада виносила свій вердикт – дозволити показати її масовому глядачеві, чи ні. Така собі прикрита цензура. Припустимо, що Володимир Михайлович як секретар обкому, відповідальний за ідеологічну роботу серед населення, був членом такої ради. Однак у «Спогадах» про це нічого не сказано. Так само і про те, що за його сприяння радує глядачів у Чернігові Молодіжний театр (засновник Г.С. Касьянов), відомий за межами України, і створено Чернігівську письменницьку організацію.

Взаємини чекістів з партійними органами. У простих людей склалося враження, що органи КДБ всемогутні (до деякої міри це так). Можуть прослуховувати розмови будь-кого з будь-ким, у тому числі і в стінах обкому партії. У рецензії наводиться приклад з прослуховуванням Палажченка. Так то воно так, та трошки не так.

У березні 1954 року було створено Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР не в якості центрального органу державного управління, як це було з МГБ і МВС СРСР, а в статусі відомства при уряді країни. Цим самим партійна і радянська верхівка позбавляла органи держбезпеки самостійності, підпорядкувавши їх діяльність апарату комуністичної партії для здійснення оперативного контролю за життям і політичним настроєм всіх верств населення та переслідування дисидентів. Ця тенденція мала місце до розпаду СРСР. Так що прослуховування Палажченка, думається, велося з волі Чернігівського обкому.

На завершення розмови про КДБ – ще один аспект, який, можливо, змусив Володимира Михайловича не бути відвертим до кінця. Мова піде про Афганістан, де йому довелося розпочати діяльність радника комуністичної Народно-демократичної партії на шостий рік війни. У цій країні влаштувалося Представництво КДБ. Підпорядковувалося 20-му відділу першого головного управління КДБ. Цей відділ здійснював контакти з органами безпеки дружніх країн, що розвиваються. Афганістан був однією з них. Діяла тут і радянська резидентура. Представництво допомагало формувати афганські органи безпеки, а резидентура займалася агентурною розвідкою і контррозвідкою серед радянських військових і цивільних спеціалістів. На початку 1980 року резидентура була офіційно підпорядкована Представництву КДБ. Як версія – у Володимира Михайловича за цих умов мали бути додаткові обов'язки.

Про сільське господарство. Посилаючись на «Історію городів и сел Черниговской области» (Чернігів, 1983; рос. мова), рецензент наводить той факт, що в 1980 році Чернігівщина виробляла у тричі більше м'яса, ніж у наступні роки. Це перебільшення з боку шанованого видання. Проблеми з купівлею м'яса і м'ясних виробів почалися наприкінці сімдесятих років. Якість продуктів погіршилася. Поширилися чутки, що, наприклад, у докторську ковбасу додають цигарковий папір, бо вона часто була слизька і підсмажити її було неможливо.

Журнал «Комуніст України» (1981. № 8. С. 11–24) опублікував виступ першого секретаря ЦК КПУ В.В. Щербинського на пленумі, що відбувся 22 липня 1981 року, на тему «Посилити роботу по інтенсифікації тваринництва». Чернігівська область зазнала різкої критики за те, що тут вирізали численне поголів'я м'ясо-молочної худоби, а у колгоспах відсутні зоотехніки з вищою освітою. Перший секретар Чернігівського обкому партії Микола Уманець у доповіді на XXIV обласній партконференції 7 січня 1984 року сказав: «За три роки, що минули, область не дала державі чимало зерна, цукрових буряків, молока, м'яса, іншої продукції. Знизилася урожайність сільськогосподарських культур, не зростає продуктивність тваринництва. Майже не вирішується цільова програма “Агрокомплекс”».

Із приходом в обком Леоніда Палажченка по суті нічого не змінилося. Сільське господарство Чернігівщини піддавалося критиці на липневому (1988) пленумі ЦК КПРС. Продовольча криза наростала. По Чернігову поширилися чутки, що робітники великих підприємств готуються до страйку. Вершкове масло та інші продукти давно вже не надходили у торгівлю. Чернігівський обком попросив першого секретаря Гомельського обкому партії Крохмальова позичити певну кількість масла. Тоді між нашими областями існували теплі, дружні стосунки. Інцидент з робітниками був вичерпаний. Великі черги годинами стояли в середині гастроному біля готелю «Україна» і на вулиці. Подібне спостерігалось і в інших магазинах Чернігова. Базар також спорожнів.

Отже, «Продовольча програма СРСР», ухвалена на травневому (1982) пленумі ЦК КПРС, на Чернігівщині не виконувалася. У містах області відчувалася лякаюча продовольча криза. Розкрадання м'ясних продуктів у великих розмірах спостерігалось на Чернігівському м'ясокомбінаті. Отоваритися в магазинах можна було по знайомству з чорного ходу і не тільки продовольством, а й взуттям, одягом, білизною, ковдрами, пральними засобами, предметами хатнього вжитку і т. п. Надія на перебудову зникла.

«Ковбасна» революція. 6 січня 1990 року службова чорна «Волга» зіткнулася з автомобілем. Від сильного удару відкрився багажник «Волги» і з неї випали продовольчі раритети. У натовпі хтось крикнув, що це обкомівська машина. Водій і пасажир втекли. А розлючені люди потягли авто до будинку обкому. Там з'ясувалося, що воно належить обласній раді. Однак 7 січня 1990 року велика кількість чернігівців посунулася до обкому. Заполонили простір поруч з ним, з обласною бібліотекою, Будинком книги, навіть перекрили проїжджу частину. Розпочався мітинг. Вимагали представників обкому, і вони вийшли. Скупчились біля Будинку політосвіти. Натовп все ближче просунувся до обкомівського центрального входу. Коли вийшов Палажченко без супроводу, мітингуючі щось почали кричати і рушили вперед. Виникла небезпечна ситуація для першого секретаря, в яку втрутилися представники Руху Віталій Розстальний, Микола Панченко і Віталій Москаленко. Представники правоохоронних органів (міліція, КДБ) у цивільному знаходилися поміж учасників мітингу і виявили кількох чоловіків із ломиками за пазухою. Біля кінотеатру «Дружба» чергували міліцейські машини.

Ось чому Віталій Розстальний закликав чернігівців поводитись спокійно і не піддаватися на провокації. Необхідно вислухати Палажченка. Леонід Іванович був розгублений – це відчувалося в його голосі через мегафон. Намагався пояснити, що авто не обкомівське. Він, мовляв, не знав... Але його вже не слухали. Жінка із натовпу крикнула: *«В Афгані гинуть наші діти! Чому ваш син не там? Ховається за вашою спиною?»* Леонід Іванович невпевнено відповідав, що син служить у міжвідомчій охороні і це не так просто... Він не міг сказати, що його дитина тяжко хвора. Люди, з якими Палажченко стояв по різні боки ситуації, все рівно б не повірили йому.

Мітингуючі знову кинулися до центрального обкомівського входу. Ті, хто стояв біля Будинку політосвіти, мовчки за всім спостерігали. А Панченко, Москаленко і Розстальний знову стримали натовп. Гуртом вирішили, що мітинг переноситься на завтра у Палац хіміків. З балкону обласної бібліотеки добре було чути і видно, як під'їхала телевізійна група з Києва. Наступного дня вся радянська країна знала, що відбулося в Чернігові. У московських ЗМІ з'явилися публікації. Поступово інтерес до події згас.

У «Спогадах» можна прочитати про те, що відбувалося в стінах обкому партії. Там було тривожно, хоча зовнішньо все виглядало, як завжди. Проходили наради, активи, підготовка до пленуму і т. п. заходи.

І от нарешті пленум обкому, на якому обговорювалися політична ситуація в області і особистість Палажченка в присутності секретаря ЦК КПУ Леоніда Кравчука. Вперше обласний форум комуністів цілий день трансливався обласним радіо. Дивувало те, що партійні соратники Палажченка, з яким вони працювали шість років, жодного слова про нього не сказали – ні поганого, ні доброго. Як згадує Володимир Михайлович, перший секретар обкому серйозно конфліктував з багатьма своїми підлеглими. Його втягували в різні інтриги. У цьому, мабуть, криється причина такої поведінки учасників пленуму. З етичних міркувань не називаються імена виступаючих, хто говорив лише про себе як про таких, хто поділяє зміст перебудови і друзів неформальних об'єднань. Звітували щодо проведених заходів і таке інше. Кравчук не витримав. Виступ був короткий: невже всім ораторам не вистачило слів висловитися про свого першого секретаря? Провина Леоніда Івановича в тому, що він не зрозумів тих змін, які відбуваються в країні у всіх сферах життя, і тому не може обіймати посаду першого секретаря обкому.

Що відбувалося опісля. 14 березня 1990 року було скасовано 6 статтю Конституції про керівну роль компартії у житті СРСР. 17 березня 1991 року відбувся Всесоюзний референдум за збереження Радянського Союзу. Ніде правди діти – українці віддали свої голоси «за». 18–21 серпня 1991 року в Москві відбувся путч. Створений Державний комітет

з надзвичайного стану (рос. ГКЧП), до складу якого увійшли віце-президент СРСР, ряд партійних функціонерів і керівників із ЦК КПРС, уряду, армії і КДБ, мав на меті усунути Горбачова з посади генсека і завадити підписанню договору про Союз Суверенних Держав, який скасовував СРСР. Врешті решт, так воно і сталося.

Як Чернігівський обком партії реагував на ці доленосні події? Що робили працівники обкомівського апарату і як склалися їх долі? Душевний стан Володимира Михайловича яким був? На жаль, про то у «Спогадах» не йдеться. Але це право автора.

Він один з небагатьох компартійних функціонерів, хто з чистого аркуша розпочав своє життя. Подія, названа журналістами «ковбасною революцією», розкрила в його душі ті дверцята, за якими він ховав сумніви щодо власного існування в тій системі, в якій жив і працював. Ніякої гри в політику. Тільки наукова і викладацька діяльність. Доктор історичних наук, професор, дослідник Володимир Половець написав і видав низку книг, які мають велике значення для вивчення як минувшини України, так і Чернігівщини. Бо, за словами римського поета епохи Цезаря і Августа Публілія Сіра, вчорашній день – вчитель при сьогоднішньому.

*Людмила Студьонова,
бібліотекар відділу краєзнавства
Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки
імені Софії та Олександра Русових,
заслужений працівник культури України*

